

DAĞISTAN TARİHİNİN TÜRK TARİHİ İLE İLİŞKİSİ VE DAĞISTAN'IN TÜRKİYE İÇİN ÖNEMİ

Mehmet UYAR*

Öz

Dağıstan ve Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti (Birleşik Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti) 11 Mayıs 1918'de ilan edilmiştir. Bu cumhuriyet Osmanlı Devleti tarafından tanınmıştır. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'ni müteakip Osmanlı Ordusu Kafkasya'dan çekilmiştir. Dağıstanlılar önce Çarlık Rusya ile ardından Bolşeviklerle savaşmışlardır. Kızıl Ordu'nun Dağıstan'ı işgal etmesiyle 20 Ocak 1921'de Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne tabi Dağıstan Sovyet Cumhuriyeti kurulmuştur. Sovyetler döneminde Hasavyurt, Kızlar ve Acıgöl bölgelerinin Dağıstan'a dâhil edilmesi ve 1991'de Sovyetlerin dağılması sonrası yapılan yeni düzenlemelerle Dağıstan bugünkü şeklini almıştır. Biz bu makalede Dağıstan'ın tarihi, coğrafi, stratejik, ekonomik ve sosyal özelliklerini açıklayarak, Dağıstan'ın Türk tarihi ile ilgisini ortaya koymaya çalışacağız. Dünyanın hem etnik hem dil yönünden en karışık bölgesi olan Kafkasya ve Kafkasya'nın en karışık bölgesi olan Dağıstan tarihini anlayabilmek için konuyu üç alt başlık altında değerlendireceğiz. Dağıstan hakkında genel bir bilgi verildikten sonra, birinci bölümde 1917'deki bağımsızlık girişimine kadar ki olan kısım, ikinci bölümde 1991'de Sovyetlerin dağılması sonucu kurulan Rusya Federasyonu'na tabi Dağıstan Cumhuriyeti'ne kadar olan kısım, üçüncü bölümde ise 1991'den günümüze kadar olan kısım incelenecektir. Son bölümde Dağıstan hakkındaki sorunlara değinilecektir. Sonuç olarak Dağıstan'ın Türk tarihi ile ilgisi ve Türkiye için Dağıstan'ın önemi ortaya konacaktır.

Anahtar kelimeler: Dağıstan, Türk Tarihi, Kuzey Kafkasya, Rusya, Kumuklar, Avarlar.

Relationship Dagestan With Turkish History And The Importance Of Dagestan For Turkey

Abstract

Dagestan and The Republic of North Caucasia (United North Caucasus Republic) declared on 1918, 11th of May. This republic was recognized by the Ot-

* İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi.

toman State. Following the Mondros Armistice, signed on 1918, 30th of October the Ottoman Army withdrew from the Caucasus. The Dagestanians first fought with the Tsarist Russian Army. Later they fought the Bolsheviks. After the Red Army occupying Dagestan, the Dagestan Soviet Republic was established on 1921, 20th of January, subject to the Russian Federation Soviet Socialist Republic. In Soviet-era, Khasavyurt, Kizlar and Acigol took their present shape with the new regulations after the dissolution of the Soviet Union in 1991. In this article, we will try to reveal the historical, geographical, strategic, economic and social features of Dagestan and reveal its relevance to the Turkish history of Dagestan. We will try to explain the history of Dagestan divided into three sub-headings. Dagestan is the most mixed region of the Caucasus and Caucasus, which is the most mixed region of the world, both ethnically and linguistically. After giving general information about Dagestan we will explain in the first part, the part to the independence initiative in 1917; in the second part, the part to the Russian Federation, which was established as a result of the disintegration of the Soviets in 1991; and in the third part from 1991 to present. In the last part, the problems about Dagestan will be addressed. As a result, relations of Dagestan with Turkish history and importance of Dagestan will put forth for Turkey.

Keywords: Dagestan, Turkish History, North Caucasus, Russia, Kumuks, Avars.

Giriş

Dünyanın etnisite ve dil çeşitliliği bakımından en karışık bölgelerinden biri olan Kafkasya'yı ve Kafkasya özelinde Dağıstan'ı anlamak için ciddi tanımlamalar yapmak zorunluluğu bulunmaktadır. Kafkasya; batıda Karadeniz sahillerinden, doğuda Hazar Denizi'ne kadar olan bölgede Don ve Volga nehirlerinin birbirine yaklaştığı kısımdan, güneydeki Aras, Arpaçay ve Çoruh nehirlerine kadar olan bölge ile sınırlıdır. Kafkasya adını Kafkas Dağları'ndan almıştır. Kafkas Dağları batıdan doğuya aşağı yönlü uzanarak, tarih boyunca yaşama, korunma ve saklanma imkânı veren yüksek bir doğal set olmuştur. Bu dağ silsilesinin kuzeyine Kafkas Önü (Madun-ı Kafkas), güneyine Trans Kafkasya (Mavera-ı Kafkas) denmiştir.¹ Günümüz terminolojisinde bu ayrım Kuzey Kafkasya (Sirkafkasya) ve Güney Kafkasya (Trans Kafkasya) olarak ifade edilmektedir. Dağıstan, Kuzey Kafkasya'nın en doğusunda bulunmaktadır. Dağıstan, kuzeyinde Kalmuk Özerk Cumhuriyeti, kuzeybatısında Stavrapol Bölgesi (Krayı), doğusunda Hazar Denizi, güneyinde Azerbaycan, güneybatısında Gürcistan, batısında Çeçenistan-İçkeriya ile çevrilidir. Bunlardan sadece Gürcistan ve Azerbaycan bağımsız devletler olup diğerleri Dağıstan ile birlikte Rusya Federasyonu'na tabidir. Kafkasya'da en fazla etnik unsurun yaşadığı ve en fazla etnik dilin konuşulduğu yer Dağıstan'dır. Nitekim Araplar buraya Cebel-ül Elsin (Diller Dağı) demiştir. Dağıstan tarih boyunca Romalılarca Albanya adıyla, İslam eserlerinde ise Cebeli Kaf (Kaf Dağı), Cebel-ül Elsine (Diller Dağı), Cebel-i Memleket-ül Etrak (Türk Ülkesinin Dağı), Cebel-i Kubç (Kubaçilerin Dağı), Cebel-i Lan (Alanların Dağı) ve Bab-ül Ebvab (Kapılar Kapısı) adlarıyla anılmıştır.² Adlandırmalardan ve Dağıstan kelimesinden anlaşıl-

¹ Nedim İpek, "Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: XX, İstanbul 1997, s. 273.

² Şerafeddin Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1961, s. 2.

lacağı üzere Dağıstan dağların coğrafyaya egemen olduğu ve buna bağlı olarak *Dağlı Kültürü* diye adlandırılan, kendine özgü, hırçın, güçlülere dayanıklı, savaşçı özellikleri ortaya çıkaran dağlar ülkesidir. Nitekim Dağıstan, Türkçe “dağ” kelimesi ile Farsça “stan” ekinin birleşiminden oluşmuştur ve etnik bir tanımlama olmayıp coğrafi ve topografik bir adlandırma ile kullanılmaktadır.³

Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi, 19 Ocak 2010’da Rusya Devlet Başkanı Dimitriy Medvedyev imzasıyla daha önce Güney Federal Bölgesi’nde bulunan Dağıstan Cumhuriyeti; İnguş Cumhuriyeti, Kabardey-Balkar Cumhuriyeti, Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti, Kuzey Osetya-Alanya Cumhuriyeti, Çeçen Cumhuriyeti ve Stavropol bölgesinin ayrılarak Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi’ne dâhil edilmesiyle yeni bir federal bölge olarak kurulmuştur. Bu şekilde yapılmasının temel sebebi, federal bölge başkanı geniş yetkilerle donatıldığı için; başkanın merkeze bağlı direk hamleler ile Rusya’nın en istikrarsız bölgesi olan Kuzey Kafkasya’yı daha rahat kontrol altına alacak olmasındandır. Bu bölgenin merkezi ise ilk kez 1334’te İbn-i Battuta’nın seyahatnamesinde Biş-dağ (Beşdağ) olarak geçen, çok eski Türk iskân birimlerinden biri olan Pyatigorsk şehridir.⁴ Bu şehir ise Stavrapol Krayı’na bağlıdır. Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti’nin nüfusu 2010 verilerine göre 9.496.791 iken Dağıstan Cumhuriyeti’nin nüfusu ise 2011 verilerine göre 2.762.100’dür.⁵

Halklar	2010	% ile Oran
1. Avarlar	850,011	29,4
2. Darginler	490,384	17,0
3. Kumuklar	431,736	14,9
4. Lezgiler	385,240	13,3
5. Laklar	161,276	5,6
6. Azerbaycanlılar	130,919	4,5
7. Tabasaranlılar	118,848	4,1
8. Ruslar	104,020	3,6
9. Çeçenler	93,658	3,2
10. Nogaylar	40,407	1,4
11. Agullar	28,054	1,0
12. Rutullar	27,849	1,0
13. Zahur	9,771	0,3
14. Tatlar	455	0,02
15. Diğerleri	14,194	0,5
16. Etnik kimliği belirlenmemiş, anket yapılmamış, kimliği idareden alınan kişiler	18,430	

Tablo-1: 2010 Nüfus Sayımına Göre Dağıstan⁶

³ Ziya Musa Buniyatov, “Dağıstan”, *DİA*, Cilt: VIII, İstanbul 1993, s. 404.

⁴ Ali Asker, “Halklar ve Diller Labirenti Dağıstan”, *Sovyetler Birliği’nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu Türk Dilli Halklar, Türkiye İle İlişkiler*, (Ed.: Erhan Büyükkakıncı-Eyüp Bacanlı), Atatürk Kültür Merkezi, İstanbul 2012, s. 535.

⁵ Bu veriler Azerbaycanlı Ali Asker’in yapmış olduğu “*Halklar ve Diller Labirenti Dağıstan*” adlı çalışmasından alınmıştır. Ali Asker, Rus devlet siteleri ve belgelerinden güncel olarak bu verileri sunduğu için bu çalışmada kaynak olarak kullanılmıştır. Bkz. Asker, “a.g.m.”, s. 535.

⁶ Asker, “a.g.m.”, s. 554.

Tablodan da anlaşılacağı üzere Dağıstan'da yaşayan Türk nüfusu; Kumuk Türkleri, Azerbaycan Türkleri ve Nogaylarla birlikte 603.063 kişiye ulaşmaktadır. Bu oran Dağıstan nüfusunun %20,8'ine tekabül etmektedir. Ayrıca bu nüfusa henüz sayıları net olmayan Türkmen nüfus ve Türk olduğu henüz net olarak ortaya konmamış halklar dâhil değildir. Dağıstan halkının gerek coğrafi yakınlık, gerek göç sonrası Türkiye ile kurduğu yakın akrabalık ilişkileri, tarih boyunca birbirlerine karşı yapmış olduğu askeri-ekonomik yardımlar, gerekse Dağıstan nüfusunun neredeyse tamamının Müslüman oluşu nedeniyle Türkiye ile çok yakın bağları bulunmaktadır. Tarihsel bilgi bağlamında da bu bağlar ortaya konabilmektedir. Dağıstan, Türk tarihi ve Türkiye için vazgeçilemez derecede önemlidir.

Dağıstan nüfusunun %95'i Müslüman, %4'ü genelde Ortodoks Hristiyan, %1'i (Dağ Yahudileri) Musevi'dir. Müslüman nüfusun %90'ı Sünni, %5'i Şii'dir. Sünni Müslümanların çoğunluğu şafii mezhebindedir.⁷ Dağıstan'da sadece Nogaylar Hanefi ekolündendir. Müslümanların %60'ı sufi ekolüdür (Kadiri, Nakşibendi ve Şazeli).⁸ Görüldüğü gibi halkının dini inanışları bakımından da Türkiye için Dağıstan önemli bir ülkedir. Dağıstan'ın tarihi seyri içinde kendine has bir gelişme özelliği vardır. Rusya'nın diğer federatif bölgelerinden farklı olarak halkının büyük bir çoğunluğu Müslüman ve Hanefi değil şafii ekolündendir.

Dağıstan'ın başkenti Mahaçkala'dır. 1847'de Rusların Petrovsk Kalesi'ni inşa etmesiyle bu şehir ortaya çıkmıştır. Bu isim 1722'de İran seferine çıkan Deli Petro'nun burada konaklamasından dolayı verilmiştir. Bağımsız Kuzey Kafkasya ve Dağlı Cumhuriyeti (1917-1921) döneminde şehrin adı Şeyh Şamil'e izafeten Şamilkale olarak değiştirilmiştir. 14 Mayıs 1921'de ise şehrin adı Dağıstan'ın ünlü komünistlerinden Mahaç Dahadayev'in onuruna "*Mahaçkale*" olarak değiştirilmiş ve Dağıstan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkenti olmuştur.⁹ Şehir isimlerinin farklı olarak kullanılmasında bile Dağıstan halkları ve Rus idare yöntemleri arasındaki çatışmayı görmek mümkündür. Dağıstan'da Hazar Denizi'ne ismini veren ve Türk-Musevi Devleti Hazar Kağanlığı'nın başkentliğini yapmış olan Semender ve Belencer bulunmaktadır. Dağıstan'ın diğer önemli şehri ise Derbent'tir. Türklerin "*Demirkapı*", Arapların "*Babül Ebvab*", Farsların "*Derbent*" dedikleri şehir; kapalı kapı, geçit, sınır karakolu olarak kullanılmıştır. Şehir, Hazar Denizi ile geçit vermez Kafkas Dağları arasında uzanan iki kilometrelik surlarla örülmüştür. Sonunda kale ile son bulan surlar, Hazar Türkleri ve Sasani hükümdarı Nuşirevan (531-579) tarafından yaptırılmıştır. Surların bir diğer özelliği ise şehrin ismini bu yapıdan alıyor olmasıdır.¹⁰ Derbent stratejik olarak tarih boyunca çok önemli bir geçit noktası olmuştur. Destanlara konu olmuş (Yecüc-Mecüc, Zülkarneyn Seddi) bu şehir stratejik önemini hala korumaktadır.

⁷ Asker, "a.g.m.", s. 578.

⁸ Juraj Hanuliak, "Dagestani Security Paradigm In The View Of Historical Perspective", *Slovak Journal Of Political Science*, Volume: 15, No: 1, 2015, s. 65.

⁹ Asker, "a.g.m.", s. 536.

¹⁰ Erel, *a.g.e.*, s. 8-11.

Dağıstan tarihinin net olarak ortaya koyulması için öncelikle Kafkasya tarihi günümüze dek dönemler içinde incelenmelidir. Stratejik bir konuma sahip olan Kafkasya, korunma, saklanma ve geçiş noktası olmuş, birçok kavme ev sahipliği yapmıştır. Bütün bunlar Kafkasya'yı çeşitli yönlerden etkilemiş ve bölgeyi bir etnik mozaik haline getirmiştir. Ayrıca Kafkasya coğrafyası burada yaşayan halklardan yalnızca etkilenmemiş, gerek coğrafi ve iklimsel özellikleri gerek ekonomik elverişliliği ile burada yaşayan halkları etkilemiştir.

1. 1917'deki Bağımsızlık Girişimine Kadar Dağıstan

IV. asra kadar Kafkasya'da sırasıyla Sarmatlar, Alanlar, Gotlar ve İskitler bulunmuşlardır.¹¹ İskitler'in Türklüğü hakkındaki bilgiler artık birçok kaynak tarafından kabul edildiğinden Dağıstan'daki Türk izleri için önemli bir dayanaktır. Bu dönemdeki İskit-Pers mücadeleleri Dağıstan tarihi açısından önemlidir. Romalılar M.Ö. 65'te Dağıstan'a girmiştir. IV. yüzyıl başlarında bölgeye Hunlar girmiştir. 630'da kurulan Hazarlar ise bölgede derin izler bırakmışlardır. Nitekim iki başkenti Dağıstan'da bulunmaktadır. Hunların ve Hazarların tarihi Dağıstan'daki Türk izleri için dayanak oluşturmaktadırlar. VII. asırda Sasaniler Dağıstan'da bulunmuşlar ve Hazarlarla mücadele etmişlerdir.¹²

652-53'te Hazarlarla çarpışarak İslam komutanı Selman bin Rabia Derbent'i fethetmiştir. 724-743 yıllarında ise Emevi Halifesi Hişam b. Abdülmelik devrinde halifenin kardeşi Mesleme bölgede İslam hakimiyetini kurmayı başarmıştır. Ancak Hazarlar 796 yılında Derbent'i zaptederek bu hâkimiyete son vermişlerdir. Daha sonra ise Emevi Hanedanlığı'nın yerine geçen Abbasiler ve Hazar Kağanlığı arasındaki mücadeleler neticesinde bölgeye Abbasiler hâkim olmuştur, Abbasiler zamanında Azerbaycan ve Ermeniyeye valileri tarafından yönetilmiştir. 869'da Haşimi, Derbent'i merkez yapmış ve burada hüküm sürmüştür. X. asırda Sacoğulları Derbent'e hâkim olmuşsa da Haşimiler tekrar egemenliği geri almıştır.¹³ İslamiyet, Emevi Hanedanlığı (652-796) ve Abbasi-Haşimi Hanedanlığı (796 - 10. asrın başı) dönemi arasında yani yaklaşık 350 yıl boyunca Dağıstan'da yayılma imkanı bulmuştur.

Bölgenin İslam ülkesi niteliğini kazanması ise daha sonraki yıllarda Selçuklu-Osmanlı ve kısmen Kırım Hanlığı eli ile olmuştur. Müslüman Türkler ilk defa Selçuklular döneminde Kafkasya ile tanışmışlardır. 1062 yılında bölgeye akınlar yapan Selçuklu, Sultan Melikşah döneminde Gürcistan'dan Hazar Denizi'ne kadar Dağıstan'a Türk boylarını yerleştirmiştir.¹⁴ Melikşah'ın yaptığı bu iskân politikasının bölgeyi Türkleştirdiği ve İslamlaştırdığı bellidir. Selçuklulardan sonra ise yine Türk olan Şirvanşahlar özerk yönetimler şeklinde daha çok Güney Kafkasya'da olmak üzere hüküm sürmüşlerdir. Timur'un

¹¹ Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, İstanbul 1979, s. 11.

¹² Dağıstan Tarihi'nin detaylı kronolojisi için bakınız Şerafeddin Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1961, s. 55-192.

¹³ Buyinatov, "a.g.m.", s. 404.

¹⁴ Hayati Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s. 7.

altında faaliyet gösteren Şirvanşahlar 1395-96 seferinden sonra 1525'e kadar bölgede yönetimlerini sürdürmüşlerdir.¹⁵ Yine bu dönemde bölgede Türk Devleti olan Timur Devleti ve Türk olan Şirvanşahlar, Dağıstan'daki Türk izlerinin önemli dayanaklarıdır.

1222'de Moğol istilasına uğrayan Dağıstan'da XI. - XIII. asırlarda Karadeniz'in kuzeyindeki ve Kafkaslardaki Kıpçak Türkleri Dağıstan'a girerek bölgeyi Türkleştirmişlerdir. Daha sonraki yıllarda ise sırasıyla İlhanlılar, Altınorda Hanlığı, Timurlular, Şirvanşahlar ve Safaviler Dağıstan'a hâkim olmuşlar, 1578-1606'da ise Osmanlı Devleti Dağıstan'a hâkim olmuştur.¹⁶ Osmanlı Devleti dağılına kadar Dağıstan ile bağıni koparmamıştır. Buraya kadar olan değerlendirmelerin sonucu, Türk tarihi ile Dağıstan tarihinin ayrılmaz bir bütün olduğudur.

Tarihte İskit-Pers ve Hazar-Sasani mücadelelerine sahne olan Dağıstan, 16. yüzyılda da Osmanlı-Safevi devletlerinin mücadele sahası olmuştur. 1578 yılında Vezir Lala Mustafa Paşa aslen Kafkasyalı "Kuştoka" boyundan olan Özdemiroğlu Osman Paşa, yardımcılığında Safevi seferine çıkar. Ağustos 1578'deki Çıldır Savaşı'nı kazanan Osman Paşa; Çıldır, Ahılkelek, Tiflis, Şeki, Şirvan, Şamahı ve Bakü'yü fetheder. Tarihte Kafkasya fatihi ünvanı alan Özdemiroğlu Osman Paşa, Dördüncü Osmanlı Beylerbeyliği kurulup Beylerbeyi olduktan sonra tüm Dağıstan'ı fetheder.¹⁷ Özdemiroğlu Osman Paşa, söz konusu fetihlerle birlikte İslamiyet'in Dağıstan'da büyük ölçüde kök salmasını sağlamıştır. Osman Paşa'nın bu başarısında bölgenin özelliklerini çok iyi bilip buna göre davranması ve Kafkasyalı bir zevce alıp bölge ile akrabalık ilişkileri kurması önemli rol oynamıştır. Osman Paşa bu dönemde Lezgilerle (Dağıstanlılar) antlaşma yapmıştır. Bu antlaşmaya göre, hutbe Osmanlı hanedanı adına okutulmuş, İran seferine çıkıldığında 30.000 kişilik Kırım kuvvetlerinin Dağıstan'dan geçmesi ve bu orduya gerekli yardımın yapılması kararlaştırılmış, Şemhallerin¹⁸ iç işlerine karışılmaması kabul edilmiş, Osmanlıların savaşlarında Dağıstanlıların Osmanlı'ya yardım etmesi kabul edilmiştir. Nitekim Dağıstanlıların da Osmanlı ordusuna katıldığı Meşaleler Savaşı'nda Osmanlı, İranlıları bozguna uğratmıştır.¹⁹ İslamiyet'in Kafkasya'ya yayılması Dağıstan üzerinden ve kısmen Kırım Hanlığı'nın kuzeyden teşvikleri ile mümkün olmuştur. 16. asır sonları ve 17. asır Dağıstan Şemhalleri ve Osmanlı ile Safevi ve Rusya arasındaki mücadeleler ile geçmiştir. Bu dönemde Gazi Kumuk Hanı Çolak Surhay Han gibi birçok han Osmanlılar ile ittifak kurmuş, Gürcistan, İran ve Rusya seferlerine çıkmışlardır.

1722'de Kafkasya'yı almayı tasarlayan Rus Çarı I. Petro, Derbent'i işgal etmiştir. Ancak Osmanlı ultiatom göndermiş ve Petro Dağıstan'dan çıkmak

¹⁵ Bice, *a.g.e.*, s. 7.

¹⁶ Buyinatov, "a.g.m.", s. 405.

¹⁷ Bice, *a.g.e.*, s. 8.

¹⁸ Dağıstan Hanlarına Şemhal denirdi. Şemhaller Cengiz Han soyundan gelmek zorundaydı. Bkz., Erel, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁹ Erel, *a.g.e.*, s. 96.

zorunda kalmıştır. Şemhal Adil Giray teslim olsa da Şirvan Şahı Davut, Osmanlı kuvvetleri ile birlikte Rusları Bakü'de durdurmayı başarmıştır. Bunun üzerine Petro, İran seferine çıkıp Geylan, Mazenderan ve Esterabad'ı işgal etmiştir. 1724 İran-Rus Antlaşması ile Derbent Kalesi, Bakü, Geylan, Mazenderan ve Esterabad Rusya'ya bırakılmıştır.²⁰ 1712 Osmanlı-Rus Antlaşması ile Gürcistan ve Dağıstan'ın kuzey sahilleri Rusya'ya bırakılmıştı. 1727'de Osmanlı-İran arasındaki antlaşma ile de Tebriz, Gence, Tiflis, Karabağ ve Şirvan Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır. 1732 Rus-İran Reşt Antlaşması ile Dağıstan'ın güneyi, Derbent ve Bakü İran'a bırakılmıştır. 1736 yılında İran hükümdarı Nadir Şah, Şamahi'yi işgal etmiştir. Şirvan Şahı Surhay Han, Osmanlı kuvvetleri ile birlikte bu dönemde Nadir Şah'a karşı savaş verse de Nadir Şah'a teslim olmak zorunda kalmıştır. Ancak Surhay Han'ın oğlu Mehmet Han ve Dağıstan'ın diğer hanları Nadir Şah'ı perişan etmişlerdir. Nadir Şah Derbent'e güç bela dönebilmıştır. Kafkasyalıların bu zaferinden sonra "*Şah aklını kaybedince Kafkasya'ya hücum eder.*", "*Dağıstan, İran'ın mezarı oldu.*" gibi meşhur sözler ortaya çıkmıştır.²¹ 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar Dağıstan'daki hanlıklar bağımsız şekilde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu hanlıklar bazen Osmanlı hakimiyetini tanımışlar bazen Safeviler bazen de Ruslar tarafından ilhak edilmişlerdir. Tarihte değişmez bir gerçek gibi büyük güçlerin mücadele sahası olan Kafkasya ve Kafkasya özelinde Dağıstan bu dönemde daha çok Osmanlı kuvvetleri ile birlikte hareket etmiştir.

18. asırda zayıflama emareleri başlamış olan Osmanlı ve İran'ın yerine Kafkasya'da Rusya güçlenmeye başlamıştır. Nitekim 1739 Belgrad Antlaşması ile Azak Kalesi'ni Osmanlı'dan alan Rusya, Kafkasya'nın orta kesimindeki Kabartaylar'a müdahale edilmemesi teminatını almıştır. Buradaki maksat Kafkasya'yı ortadan bölmek ve Hristiyan olan Gürcü bölgelerini ileri karakol olarak kullanmak amacıyla egemenlik altına almak ve Kafkasya'yı kuzey ve güney yönlü olarak kısıp almaktır. Bunun sonucu olarak 1784 yılında Daryal Boğazı yakınındaki Vladikafkas Kalesi'ni yaparak Gürcistan askerî yolunu genişletmişler ve bu amaçlarına daha sonra ulaşmışlardır. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nı Osmanlı kaybetmiş ve Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı'ya bağlı Kırım ve hanları müstakil olmuş, Kırım hanlarının seçimlerine bundan sonra Osmanlı'nın karışmaması karara bağlanmıştır. Böylelikle Rusya Kırım'a daha kolay müdahale edebilmenin yolunu açmıştır. Nitekim bundan yararlanarak 1783'te Rusya Kırım'ı ilhak etmiştir. Kırım'ın Kafkasya ile derin bağlarından biri "*atalık müessesesi*"dir. Bu uygulamayla Kırım Hanları eskiden beri çocuklarını yetiştirilmesi için Kafkasyalı ailelere verirler, çocuklar büyüyüp genç olduklarında geri alırlardı. Böylelikle çocuklar hem savaşçı kabiliyetle yetişmiş olurlar hem de Kafkasya ile akrabalık ilişkisi içerisinde olurlardı. Böylelikle İslamiyet Kuzey Kafkasya'ya Kırım Hanları vasıtası ile de yayılıyordu. Kırım'ın kaybı Osmanlı ve Kuzey Kafkasya için ciddi bir tehdit olmuştur. Bu dönemde Rusya Kırım'ı,

²⁰ Gökçe, *a.g.e.*, s. 31.

²¹ Gökçe, *a.g.e.*, s. 34; Erel, *a.g.e.*, s. 106.

Taman Yarımadası'nı ve Kuban eyaletini işgal etmiş, Gürcistan ile de birleşmek ve kuzeyden Kafkasya'yı sarmak için müstahkem kaleler zinciri kurmuş, 1783'te ise Nogaylar'ı katletmiş, bir kısmını sürgün ederek Kafkasya'nın işgali için hazırlık yapmıştır.²²

Kafkasya, Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Osmanlı'nın daha fazla önem verdiği bölgelerden biri olmuştur. Bu sebeple bölgeye 1781 yılında Soğucak Valisi olarak Ferah Ali Paşa gönderilmiştir. Ferah Ali Paşa Çerkez kabile beyleriyle sözleşme imzalamış, Çerkez kabilelerini itaat altına almış, kendisi bir Çerkez kızı ile evlenmiş ve askerlerine de bunu tavsiye etmiştir. Adaletli ve hakkaniyetli politikalarıyla İslam'ın Çerkez bölgelerinde yayılmasına vesile olmuştur.²³ Ferah Ali Paşa, Karadeniz sahilindeki Anapa Kalesi'ni inşa etmiş ve Osmanlı'nın Kafkasya politikası için burasını merkez olarak konumlandırmıştır. 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'nın kaybedilmesiyle Osmanlı'nın Kafkasya'dan çekilmesi hızlanmıştır. Anapa Kalesi Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Rusların Kafkasya'yı işgal hareketlerinin hızlandığı bu dönemde Ruslara karşı bir bağımsızlık ve direniş hareketi olan ve Gazavat diye tarihe geçen İmam Mansur (Uşurma) önderliğindeki direniş başlamıştır.²⁴ İmam Mansur Ruslara çok büyük kayıp verdirmiş ve Kafkasyalıların işgale boyun eğmez karakterinin yol başçısı olmuştur. Bu dönem Osmanlı'dan yardım istenmesine rağmen istenilen yardımlar gönderilememiştir. 1801 yılında Ruslar Gürcistan'ı ilhak etmiştir. 1785-1786 yıllarında, Dağıstan Hanları Gürcistan'a saldırmıştır. O dönemki Çıldır Valisi Süleyman Paşa aracılığı ile Dağıstanlılar Rusya'ya karşı hareket için teşvik edilmiştir. Bu dönemdeki Dağıstan Hanı Öme Han idi. 1789'da Osmanlı'nın Anapa civarına gönderdiği Doğu Seraskeri Battal Paşa'nın 1789'da Devlet-i Âli'ye ihanet ederek Ruslara teslim olması, Anapa'nın 1791'de işgali, Şeyh Mansur'un esir edilmesi, 1801'de Gürcistan'ın Ruslarca ilhakı gibi olaylar tüm Kafkasya'nın işgal edileceğinin sinyalleri olmuştur. 1793'de Tarku Şamhalı (Bammat) Mehmet, Ruslar tarafından Şamhal olarak tanınmıştır. 1796'da Derbent Hanı Şeyh Ali Han ilk başlarda Ruslara büyük darbeler vursa da Ruslara esir düşmüştür. 1803'te Gence Hanı Cevad Han, Rusların büyük komutanını öldürdükten sonra şehit edilmiştir ve Gence Rusların eline geçmiştir. 1804-1805'te Şirvan ve Şeki Hanlıkları işgal edilmiştir. 1805'te Derbent işgal edildikten sonra Dağıstan'ın birçok bölgesi Ruslarca işgal edilmiş bulunuyordu.²⁵ Dağıstan, kuzeyden, batıdan ve güneyden kuşa-

²² Erel, *a.g.e.*, s. 112.

²³ Gökçe, *a.g.e.*, s. 47-70.

²⁴ İmam Mansur 1722 yılında Çeçenistan'ın Aldı köyünde doğmuştur. Rusların Müridizm, Kafkasyalıların Gazavat adını verdiği bağımsızlık hareketinin ve Kafkasya birliği idealinin fikirlerini ortaya atmıştır. Rusların Kafkasya'yı işgali Rusların Kafkasya'yı işgaline karşı 1783'de bir beyanname neşrederek halkı direnişe çağırmıştır. Bu temel nokta daha sonraki İmamlar döneminde takip edilecektir. Ruslara karşı çok ciddi kayıplar verdiren İmam Mansur 1791 yılında Anapa Kalesi'nde Osmanlı subaylarıyla birlikte Ruslar'a esir düşmüştür. 1794'de idam edilir. Detaylı bilgi için bkz. Şerafeddin Erel, *a.g.e.*, s. 114-116.

²⁵ Dağıstan, Osmanlı Devleti tarafından Kuzey Dağıstan, Orta Dağıstan ve Güney Dağıstan olarak taksim edilirdi. Günümüzdeki Dağıstan'dan çok daha fazla büyük bir bölgeydi. Bakü, Kabala, Şirvan, Şeki, Salyan, İlisu, Eres, Çar, Bilekan, Güney Dağıstan olarak taksim edilirdi. Detaylı bilgi için bkz. Erel, *a.g.e.*, s. 3-4.

tılmış durumdaydı. Merkezde bulunan Avarlar, Gazi Kumuklar, Çeçenler ve Akoşalılar mücadeleye devam ediyorlardı.

1818 yılında Rus Generali Yermolov Sünç (Grozni) Kalesi'ni yaptırmış ve Çeçenleri baskı altına almıştır. 1819'da Haydak bölgesi Rusların eline geçmiştir. Bu dönem Rusların en büyük düşmanı Gazi Kumuk Han'ı Surhay Han'dır. Derbent Hanı Şeyh Ali Han, Haydak Usumisi Adil Giray ve Mihtılı Hanı Hasan Bey Ruslara karşı çok çetin savaş verseler de 1820'de Gazi Kumuk Hanlığı Ruslarca işgal edilmiştir. 1821'de Tarku Şamhallığı zaten Rus etkinliği fazla olduğu için ilhak edilmiştir.²⁶ 1829'da İmam Mansur gibi İmam Gazi Muhammed bir beyanname yayınlayarak Gazavat hareketını başlatmıştır. Gazavat, Nakşibendi tarikatına bağlı imamlar, naipler ve müritler hareketi olarak gözükse de Rusya'ya karşı bir bağımsızlık hareketına dönüştürülmüş, sistemli bir yapılanma hali içerisine sokulmuştur. Edirne (1829) Antlaşması ile Kafkasya'daki haklarından vazgeçen Osmanlı bu direniş hareketına askeri olarak destek sağlayamasa da bu mücadeleye ilgi göstermiştir. İmam Gazi Muhammed 1793'de Dağıstan'ın Gimri Köyü'nde doğmuştur ve İmam Şamil ile yakın arkadaştır. 1832'de şehit olana kadar Dağıstan'ın ve Kafkasya'nın bağımsızlığı için mücadele vermiş, Ruslara ağır kayıplar verdirmiştir. 1832'de imamlığa İmam Hamzat seçilmiştir. İmam Hamzat 1834'de şehit edilene kadar mücadeleyi yürütmüştür. İmam Hamzat, Avar Hanlığı'nın merkezi Hunzah'ı ilhak etmiş, Rus yanlısı han olan Bahu-Bike Hatun'un oğullarını öldürmüş, 1834'de Bahu-Bike'nin süt kardeşleri olan Hacı Murat ve Osman tarafından Hunzak Camisi'nde öldürülmüştür.²⁷ 1834'de imamlığa seçilen Şeyh Şamil, Gazavat hareketını sistemleştirmiş ve Kafkasya'nın bağımsızlığı adına büyük bir ordu kurmuş, barut fabrikaları inşa ettirmiş, mahkemeler ve idari sistem (naiplik) kurarak bir nizam oluşturmuştur. Tüm Kafkasya'ya naiplerini göndererek Kafkasya'nın birliği idealini benimsemiş ve bunu yaparken İslam şeriat kurallarını esas almıştır. Ruslara en büyük kayıpları verdiren ve büyük başarısından dolayı Rus Çarı tarafından saygıyla karşılanan İmam Şamil, Dağıstan'ın Gimri Köyü'nde doğmuştur. İmam Gazi Muhammed'in şehit düştüğü Gimri Savaşı'ndan ağır yaralı kurtulan Şeyh Şamil, oğlunu Ruslara emanet bırakmak zorunda kalmış, daha sonra ise esir ettiği Rus subaylarının oğluyla takas edilmesi ile oğluna kavuşmuştur.

1853'te Sultan Abdülmecid'e mektup yazan İmam Şamil'den, Kırım Savaşı'ndan dolayı Sultan tarafından gönderilen fermanla Ruslara karşı cihat edilmesi istenmiştir. Şeyh Şamil'e Dağıstan Serdar-ı Ekrem'i ünvanı verilmiş, oğlu Gazi Muhammed'e, Danyal Sultan'a ve İsmail Paşa'ya mirivalık, Şemhal Han'ı Ebu Müslim'e feriklik rütbesi verilmiştir.²⁸ Osmanlı'nın bu teşvikleri ve manevi himayelerine karşılık, Osmanlı'nın içinde bulunduğu ahvalden dolayı askeri bir yardım yapılamamıştır. Bu durum daha sonra Ruslara teslim olan İmam Şamil'in Çar'ın özel izniyle hacca gitmek üzere İstanbul'a gelerek

²⁶ Erel, *a.g.e.*, s. 121-122.

²⁷ Erel, *a.g.e.*, s. 131.

²⁸ Mustafa Budak, "Şeyh Şamil", *DİA*, Cilt: XXXIX, İstanbul 2010, s. 68.

sultanla karşılaşması esnasında sitayişle Sultan'ın yüzüne karşı dile getirilmiştir. Osmanlı bu dönemde sürekli Ruslarla yaptığı savaşlardan dolayı Kafkasya'daki bağımsızlık hareketlerinden yararlanmayı düşünmüştür. İmam Şamil 1859 yılında Ruslara teslim olmak zorunda kalmıştır. İmam Şamil'den sonra Kafkasya ve Dağıstan'da bağımsızlık savaşları bir süre daha devam etmiştir. 1860 yılında Kuzey Kafkasya'da yeni idari düzenlemeler yapılmıştır. Kuban ve Terek eyaletleri oluşturulmuş, Rus-Kossak birliği meydana getirilerek Kossakların bölgeye iskânı ve Kafkasyalıların yerlerinden göç ettirilmesi kararlaştırılmıştır.²⁹ Bu düzenlemeler ve Kossakların kayırılması, ileriki dönemlerde Kafkasyalıların Ruslara karşı çıkaracağı isyanların önemli nedenlerinden olmuştur. İmam Şamil'in teslim olduğu gün Terek-Kossak Ordusu yıldönümü bayramı olarak ilan edilmiştir. Kossaklar Dağıstan ve Kafkasya'ya yerleştirilmiştir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı yıllarında Dağıstan Sugratlı Abdurrahman Hacı ile Semşirli Ali Elden Bey ayaklanmışlardır. 1878 yılında Gazi Kumuk Han'ı Feth Ali Han şehit edildikten sonra Abdurrahman Hacı idam edilmiş ve Dağıstan'daki isyan bastırılmıştır. 1909'da dağa çıkan aslen Çeçen olan Abrek³⁰ Zelim Han 1913'e kadar Ruslara karşı savaşmıştır. Görüldüğü gibi Dağıstan'da Ruslar istenmemiş ve aralıklarla isyanlar çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın akabinde Çarlık Rusya'nın dağılmasına kadar Dağıstan Rus işgali altında kalmıştır.

2. 1917 Bağımsızlık Girişimleri, Bağımsızlık ve Sovyet İşgali'nden 1991'e Kadar Dağıstan

2 Mart 1917'de Çarlığın devrilmesi üzerine bağımsızlık için imkân bulan Dağılılar 3 Mart 1917'de Terakkale'de Dağıstan, Çeçen-İnguşya, Osetya, Kaberdey, Karaçay-Balkarya, Kuban ve Abhazya'nın temsilcilerinden oluşan bir kongre düzenlemişlerdir. Bu kongrede "*Birleşmiş Şimali Kafkasya ve Dağıstan Dağılıları Birliği Merkez Komitesi*" adıyla bir icra heyeti seçilmiştir.³¹ Tüm bunlar gerçekleşirken Dağıstan'da, Rusya'da kurulmuş olan geçici hükümetin temsilcileri bulunmaktadır. Geçici hükümetin yerel organı olan Bölge Yurttaş İcra Komitesi'nin üyesi olarak görev yapan Başyat Şahanov, Birleşmiş Şimali Kafkasya ve Dağıstan Dağılıları Birliği'nin Merkez Komitesi adlı icra heyetinin kurulmasını teklif etmiştir. Bu örgüt komitesine Çeçen Abdülmecid Çermoy, Başyat Şahanov, Adige olan Pşimaho Kotse, Dağıstanlı Beşir Dalgat, Kumuk Türkleri'nden Raşid Han Kaplan katılmıştır.³² İcra komitesinin ilk başkanı Başyat Şahanov olmuştur. Bu kongrede şu kararlar alınmıştır:

²⁹ Bice, *a.g.e.*, s. 46.

³⁰ Abrek: Ruslara karşı girişilen bağımsızlık savaşçıları. Ruslar tarafından haydut olarak nitelendirilmişlerdir. Bu nitelendirme Türkistan'da ortaya çıkan bağımsızlık savaşçıları olan Korbaşlar'ın Ruslarca Basmacılar (Haydutlar) olarak nitelendirilmesine benzerdir.

³¹ Mustafa Beştoy, "Kuzey Kafkasya'da Milli Cumhuriyetin Kuruluşu", *11 Mayıs 1918 Şimali Kafkasya'nın İstiklali*, Kuzey Kafkasya Türk Kültür ve Yardım Derneği Yayınları: 3, İstanbul 1965, s. 23.

³² Sefer Berzeg, *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti*, Cilt: I, Birleşik Kafkasya Derneği Yayınları, İstanbul 2003, s. 61.

- a- Kuzey Kafkasyalılar siyasi bir birlik oluştururlar.
- b- Birlik içindeki her kabile tam bir muhtariyete sahip olacaktır.
- c- Birliğin ayan meclisi ve mebusan meclisi olmak üzere iki meclisi olacaktır.
- d- Yapılan işlerin anayasaya uygun olup olmadığını kontrol etmek üzere bir yüksek mahkeme kurulacaktır.

Kurulan komite, Beyaz Rus ordusu komutanı Denikin kuvvetlerinin Kuzey Kafkasya'ya girmesi üzerine meclisi kapatmak zorunda kalmıştır. Terek Bölgesi'nin (Oblast) iktidarı devrimden sonra Kossakların elinde kalmıştır. Terek Kossak Ordusu'nun Atamanı M. Karaulov, Terek Bölgesi'nin Hükümet Komiseri olarak atanmıştır. Yurttaş İcra Komitesi'nde Dağlıların sayıca çok olduğu yerlerden; Kumuk Hasavyurt Bölgesi'nden Reşid Han Kaplan, İnguş Nazran yöresinden Vassan Giray Cabağı, Çeçen Vedeno yöresinden Albay Aduyev ve Kabardey-Balkar Nalçık yöresinden Hamid Şejoko vardır.³³ Dağıstan'da durum ise Dağlıların lehinedir. 22 Mart 1917'de Temirhan-Şura'da³⁴ Dağıstanlılardan oluşan geçici hükümet kurulmuştur.³⁵ Bu komiteye yerli sosyalistlerden Alibek Taho-Godi, Celaleddin Korkmazov ve Temirhan-Şura, Derbent ve Petrovsk (Mahaçkale-Şamilkale) kentlerinden İşçi Asker Sovyetlerinin temsilcilerinden ikişer temsilci de dâhil edilmiştir. Bu komite toplantılarının Kumuk Türkçesi ile yapıldığı bilinmektedir.³⁶ Bu dönemde Sovyetler ile Dağıstan İcra Komitesi'nin arasındaki çatışmalar durumu zora sokmuştur. Sovyetler 22 Temmuz 1917'de Bölge İcra Komitesi (Yerel Hükümet) ile ilişkisini kestiğini açıklamıştır. Dağıstanlılar İcra Komitesi'ni kendi yerel milli organları olarak görürken, Ruslar kendi siyasi politikaları icabı Sovyetleri desteklemişlerdir.

Nisan 1917'de Kuzey Kafkasyalı ve Güney Kafkasyalı Müslümanlardan oluşan temsilciler siyasi karmaşayı çözmek, eylem planı hazırlamak ve bağımsızlık gibi konuları konuşmak için Bakü'de toplanmışlardır. Bu toplantıda:

- a- Toprak özerkliğine dayalı cumhuriyet isteği,
- b- Rusya'da yasa yapma yetkisine sahip tüm Müslümanlar için merkezi bir organın kurulması,
- c- Kuzey Kafkasya'daki örgüte benzer Güney Kafkasya Müslümanları için bir Müslüman bürosunun kurulması,
- ç- Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Müslümanlarından 2, Güney Kafkasya Müslümanlarından 4 temsilcinin olacağı, yönetimi Tiflis'te bulunan bir Müslüman bürosunun kurulması,
- d- Büronun tüm bölgelerde milli komiteler oluşturması,

³³ Berzeg, *a.g.e.*, s. 62.

³⁴ Timur'un Dağıstan seferi sırasında burada ordugâh kurması ve kurulan bu ordugâhın yerinde şehir kurulması sonucu Temirhan-şura olarak adlandırılan şehir. Bkz., Asker, "a.g.m.", s. 533.

³⁵ Bu komitede; Z. Temirhanov, H. Bammat, N.B. Tarkovski, D. Apaşev, M. Mirza Mavrayev, M. Kadı Dıbirov, A. Hasanov, B. Saidov, A. Dalgat, P. Amirov, H. Yusubeyov, Z. Danagoyev, N. Gotsinski, M. Dahadayev, S. Kuvarşolov ve A. Taho-Godi gibi Dağıstan'ın oluşumunda etkin roller oynamış, Ruslara karşı mücadelede liderlik etmiş önemli kişiler vardı. Detaylı bilgi için bkz. Sefer Berzeg, *a.g.e.*, s. 63.

³⁶ Berzeg, *a.g.e.*, s. 30.

e- Bu komitelerin, biri Kuzey Kafkasya ve Dağıstan'da, diğeri Güney Kafkasya'da olmak üzere merkezi Müslüman bürolarının oluşturulması,

f- Zakatala yöresinin, Güney Kafkasya Müslüman bürosuna katılması gibi konuların yanı sıra okullar komisyonunun aldığı kararlarda da; Dağıstan'daki okulların eğitiminin öğrencilerin ana dilinde yapılması, Terek ve Dağıstan bölgelerinde bulunan Dağlı yörelerindeki okullarda ikinci yıldan sonra Kumuk Türkçesi'nin de okutulması, Kumuk yöresindeki okullarda ise ikinci yıldan sonra Türk dili öğretilmesi, Kur-Samur-Tabasaran ve yakın bölgelerde eğitimin Türk dilinde olması kararlaştırılmıştır.³⁷

Kongrelerde alınan ve resmiyet taşıyan kararlar Dağıstan'da Türkçe'nin çok önemli roller oynadığını göstermiştir. Türkçe'nin eğitim dili olarak kullanılması kararı, üzerinde ciddiyetle durulması gereken bir vakiadır. Dağıstan'ı bu yüzden Türk Tarihi'nden ve Türk Dili'nden ayrı düşünülemez. 1 Mayıs 1917'de Vladikafkas'da Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği'nin girişimiyle Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Dağlı Halklarının 1. Kurultayı toplanmıştır. Kurultaya Çeçen, İnguş, Kumuk, Dağıstan, Nogay, Türkmen, Kabardey (Adıge), Balkar, Çerkes (Kuban Adıgeleri), Osetler vd. temsilcilerinden yaklaşık 300 temsilci katılmıştır. Kongreye Dağıstan'ın çeşitli bölgelerinden 62 Müslüman temsilci katılmıştır. Başkanlık seçimi tartışmaları sonucu kongre 2 Mayıs'a ertelenmiştir. 2 Mayıs'taki kongrede Birleşmiş Dağlı Halklar Birliği'nin kurulması kararlaştırılmıştır. Dağıstan Dağlıları Merkez Kurulu yerel organı 20 Ağustos 1917'de Andi'de kendi 2. kongresini toplamıştır. 2 Eylül 1917'de Şimali Kafkasya Milli Müessesan Meclisi altında toplanan Andi Kongresi'nde Abdülmecid Çermoy başkanlığındaki komiteye tam salahiyyet verilmiştir.³⁸

Çermoy Hükümeti Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya milletleri ile birleşerek 4'lü bir konfederasyon kurulmasını istemişse de bir netice alınamamıştır. Çermoy başkanlığındaki heyet 6 Mayıs 1918'de Trabzon'dan İstanbul'a giderek Osmanlı Hükümeti ile bir anlaşma yapmıştır. Bu çalışmaların sonucunda 11 Mayıs 1918'de Dağıstan'ın Temirhan-Şura şehrinde Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edilmiştir. Osmanlı Devleti bu cumhuriyeti tanıdıktan sonra 8 Haziran 1918'de Cibaliyyün Hükümeti diye adlandırılan Dağıstan ile dostluk antlaşması imzalamıştır.³⁹ Osmanlı Devleti bu dönemde Dağıstan ile ilişkilerini en üst düzeyde tutmuştur. Bunda, Dağıstan ile eskiden beri ilgili olmasının yanı sıra I. Dünya Harbi'nin patlak vermesinin de etkisi vardır. Öyle ki Kafkas İslam Orduları Bakü'yü kurtardıktan sonra Dağıstan'a girmiş ve Dağıstan'ı kurtarmıştır. 6 Ekim 1918'de aslen Çerkes olan Yusuf İzzet Paşa Derbent'e girmiştir. Dağıstan'da Milli Hükümet çalışmaları hızlansa da 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'ni takiben Kafkas İslam Ordusu Dağıstan'dan çekilmiştir. Bu ordunun bazı unsurlarının geri çekilmediği Dağıstan nüfusunda kalmaya devam ettiği bilinmektedir. 12 Aralık 1918'de Abdülmecid Çermoy

³⁷ Berzeg, *a.g.e.*, s. 69.

³⁸ Beştoy, *a.g.e.*, s. 24.

³⁹ Nejdet Karaköse, *Afrika Grupları Komutanı Kafkas İslam Ordusu Komutanı Sütüce Fabrikasının Sahibi Nuri Paşa (Killigil)*, Ötüken Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 134.

istifa etmiş, yerine Pşımaho Kosok Hükümeti geçmiştir. Beyaz Rus Ordusu Kuban, Kabardey ve Osetya'yı işgal ettikten sonra Ocak 1919'da Terek'i işgal etmiştir. 12 Haziran 1919'da Pşımaho Kosok Hükümeti istifa etmiş, Gl. Mikail Hükümeti kurulmuştur. Denikin (Beyaz Rus Ordusu Komutanı) Kuvvetleri Ağustos 1919'da Derbent'i işgal etmiştir. Böylelikle Dağıstan'daki Milli Hükümet yıkılmıştır. Belli bölgelerde sadece Necmeddin Gotsinski (Dağıstan'da), Uzun Hacı (Çeçenistan'da), Tarko Hacı (İnguşetya'da) direniş göstermişlerdir. Az bir süre sonra da Bolşevikler Beyaz Rus Ordusu'nu mağlup ederek Dağıstan'ı işgal etmişlerdir. Dağıstan bu sefer de Bolşeviklere karşı savaşımaya devam etmiştir. 1921 Haziranı'na kadar Bolşeviklere karşı amansız bir direniş gösterilmişse de tüm Kuzey Kafkasya Bolşeviklerin eline geçmiştir.⁴⁰

20 Ocak 1921'de Sovyet Sosyalist Rusya Federasyonu'na bağlı Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. 1922-1923 yıllarında Hasavyurt, Kızılyar, Acıgöl bölgeleri Dağıstan'a dâhil edilmiştir.⁴¹ Dağıstan, SSCB dağılana kadar çeşitli idari düzenlemeler, göç politikaları, demografik planlama ve komünist eğitim anlayışı gibi birçok alanda tarihi Rus politikalarıyla yönetilmiştir.

3. 1991'de Dağılan SSCB Sonrası Günümüze Kadar Dağıstan

1991 yılında SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya'ya bağlı Dağıstan Cumhuriyeti kurulmuştur. 26 Temmuz 1994 yılında Dağıstan Cumhuriyeti'nde yeni bir anayasa yapılmıştır. Son anayasa ise 10 Temmuz 2003 tarihinde kabul edilmiştir.⁴² Dağıstan günümüze kadar çok fazla değişime uğramadan olmadan gelmiştir. Bunun sebebi Rusya'nın sert ve baskıcı politikalarının bölgede çok fazla değişikliğe izin vermemesidir. Fakat bunun yanında Dağıstan, Rusların ve Rusçanın etkinliğinin arttığı bir bölge haline gelmiştir. Rusya'nın en sorunlu bölgeleri Çeçenistan ve Dağıstan olmuştur. Dağıstan'ın dış ticaretinin temel ürünü ham petroldür. Rusya'nın petrol üretiminin %1'i Kuzey Kafkasya'dan, bununca %5'i Dağıstan'dan karşılanmaktadır.⁴³ Türkiye'nin enerji geçiş noktası olma stratejisi ve Dağıstan'ın bu konudaki enerji geçiş sorunu Türkiye ve Dağıstan ilişkilerini başka bir boyuta taşıyabilir. Tabii olarak bu konu daha çok Dağıstan'ın bağlı olduğu Rusya Federasyonu'nu ilgilendirmektedir. Rusya ile bu konu ortak bir anlayışla daha iyi bir noktaya taşınabilir. İkinci Çeçen Savaşı'ndan sonra Rusya'nın en hassas bölgesi olan Kuzey Kafkasya için Putin birtakım düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemelerden en dikkat çekici olanı ise daha önce yerel devlet adamlarından oluşan federal devlet başkanlarının direk merkezden atanması ve genellikle Rus devlet bürokrasisinde önemli görevler almış olan kişilerin, dışarıdan bu bölgelere atanması olmuştur. Böylelikle Rusya bölgede ulus-devlet gibi davranma yo-

⁴⁰ Beştoy, *a.g.e.*, s. 27.

⁴¹ Buyinatov, *a.g.e.*, s. 405.

⁴² Asker, "a.g.m.", s. 17.

⁴³ Gökmen Kılıçoğlu - Serkan Kekevi, "Kuzey Kafkasya Otonom Cumhuriyetlerinin Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkisi", *Değişen Dünya'da Türkiye'nin Önemi, Uludağ Üniversitesi 1. Ulusal Genç Bilim Adamları Sempozyumu*, 6-7 Mayıs 2004, s. 473.

luna gitmiş, merkezin durumunu kuvvetlendirmiş ve federasyon mantığına ters politikalar yapmıştır. Kuşkusuz Çeçenistan ve Dağıstan'daki çatışmaların azalması Rusya'nın bu politikalarıyla mümkün olabilmektedir. Ancak bölge her zaman karışmaya hazır bir durumdadır. 1999 yılında Şamil Basayev ve Ömer Hattab'ın Dağıstan'da bağımsız birimler oluşturması sonucu Rusya Çeçenistan'a müdahale etmiştir.⁴⁴ Dağıstan halen Rusya'nın en sorunlu bölgelerinden birisidir. Zaman zaman gerçekleşen şiddet eylemlerinden ve bölgede var olan radikalleşme vetirelerinden dolayı bu odakların rol oynadığı bir yer olmaktan kurtulamamıştır.

Dağıstan'ın dini olarak yaşadığı sorunlardan biri Vahhabilik ve Gelenekselcilik arasındaki çatışmalardır. Vehhabi diye nitelendirilenler, Gelenekselcileri Rusçu olmakla suçlarken, Sufiler (Gelenekselciler) diğerlerini Vehhabi olmakla suçlamaktadırlar.⁴⁵ Dağıstan'da 1997 yılında bir parlamentodan geçen bir yasayla Vahhabi aktiviteler ve aşırı uç akımlar yasaklanmıştır.⁴⁶ 1999 yılında yapılan bir çalışmaya göre Dağıstan'da kendini Vahhabi olarak niteleyenlerin oranı %3'tür. Aynı çalışmaya göre Vahhabi olanlar Avar, Dargin, Çeçen-Akkinler arasında oran olarak daha çoktur.⁴⁷ Hiç şüphesiz bu iki taraf olmak istemeyen veya kendini bu şekilde nitelendirmek istemeyenler vardır, belki de bu iki taraf azınlıkta olup Dağıstan halklarının birliği ve refah içinde yaşamak idealini taşıyanlar daha çoktur. Dağıstan'da ortaya çıkmış olan "Gazavat" harekâtı anlaşılmadan bu konuda yapılan değerlendirmeler yanlış olacaktır. Çünkü Dağıstan'da kendine has özellikleriyle ortaya çıkmış, uzun yıllarca tecrübe edilerek bugünlere gelmiş bir "Dağlı Kültürü" ve mücadele ruhu vardır. Dağıstan'ın diğer bir sorunu ise Dağ'da yaşayan Avar, Dargi, Lezgi, Lak, Tabasaran, Agul, Rutul, Zahur vs. gibi halkların Nogay, Kumuk, Çeçen-Akkin, Rus ve Azerbaycanlı halkların yaşadığı ovaya (şehre) göç etmesi sorunudur. Bu sorun birtakım etnik sorunlara neden olmaktadır.⁴⁸ Dağıstan'da 1930 yılına kadar etkin dil Türkçe idi. 1930 yılında Kumuk ve Azerbaycan Türkçelerine ek olarak Rusça, Avarca, Lakça, Dargıca, Lezgice, Tabasaranca, Çeçence, Tatça ve Nogay Türkçeleri resmi dil olmuştur. 1933 yılında 7 Kumuk Türkçesi, 1 Azerbaycan Türkçesi, 1 Nogay Türkçesi, 1 Dargıca, 1 Lezgice, 1 Tatça gazete çıkarken; 1956 yılında 14 Avarca, 8 Dargıca, 6 Lezgice, 3 Lakça, 2 Tabasaranca ve 1 Tatça gazete karşılıklı 6 Kumuk Türkçesi ve 2 Azerbaycan Türkçesi gazete çıkmaktaydı.⁴⁹ 1930 yılından sonra ise Dağıstan'da hâkim dil Rusça olmaya başlamıştır. Bu dil meselesi ve göç sorunu birlikte düşünüldüğünde Rusya'nın bölgeye yönelik Türk ve Türk dili üzerindeki etkiyi azaltmaya çalıştığı ve bunda başarılı olduğu söylenebilir. Rusya ile Azerbaycan arasındaki

⁴⁴ Kılıçoğlu, "a.g.m.", s. 679.

⁴⁵ Detaylı bilgi için bkz. Asker, "a.g.m.", s. 584.

⁴⁶ Hanuliak, "a.g.m.", s. 73.

⁴⁷ Robert Bruce Ware - Enver Kisriev - Werner J. Patzelt - Ute Roericht, "PoliticalIslam in Dagestan", *Europe-Asia Studies*, Cilt: 55, Sayı: 2, Taylor & Francis Ltd., Mart 2003, s. 5.

⁴⁸ Asker, "a.g.m.", s. 595.

⁴⁹ Gökçe Kılıçoğlu - Y. Abdurrazak Peler, "XX. Yüzyılın Başında Gönüllü Bir Türkleşme Örneği Olarak Dağıstan", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 45, Bahar 2015, s. 158-159.

ticaretin %70'i Dağıstan üzerinden yapılmaktadır.⁵⁰ Dağıstan'ın Azerbaycan ile yaşadığı bazı sorunlar vardır. Azerbaycan'da yaşayan Lezgiler en kalabalık etnik gruptur ve Dağıstan'da "Terekeme" olarak adlandırılan Azerbaycan Türkleri mevcuttur. Rusya'nın bu konuda atacağı adımlar, Türkiye açısından oldukça önemlidir. Bölgede çıkabilecek herhangi bir sorun Türkiye'yi yakından ilgilendirecektir. Dağıstan'ın diğer bir sorunu ise istikrarsızlık, yolsuzluk ve mafyadır. Dağıstan bütçesinin %64,4'ü Federal Hükümetçe karşılanmasına⁵¹ ve sürekli yolsuzluk operasyonları yapılmasına rağmen Dağıstan'da bu sorun hala en çok uğraşılan temel meselelerden biridir.

Dargi olan Magomedali Magomedovich Magomedov 1987'den 2006 yılına kadar Dağıstan'ı uzun süre yönetmiştir. Magomedov'un yerine 2006 yılında bir Avar olan Mukhu Aliyev⁵² devlet başkanı olmuştur. 2010 yılında Magomedali'nin oğlu olan Magomedislam Magomedov Cumhurbaşkanı olmuştur. 2013 yılında Magomedov'un yerine Rusya parlamentosu milletvekili Ramazan Abdullatipov atanmıştır. Magomedov ise Rusya lideri Vladimir Putin'in genel sekreter yardımcılığına getirilmiştir. 2017'de ise Putin tarafından Vladimir Vasilyev bu göreve atanmıştır. Rusya, Dağıstan'da yaptığı atamayla beraber 10 ilin yöneticisini değiştirmiştir. Vasilyev geçmişinde Nord-Ost saldırısından Beslan'a kadar uzanan özel görevlerde bulunmuştur. Putin, Vladimir Vasilyev'e geçmişte de çok fazla güvendiği için önemli görevler vermiştir. Özellikle Nord-Ost ve Beslan saldırılarından sonra Rusya, merkez ile federal bölgeler arasındaki ilişkilerde köklü değişiklikler yapmıştır.⁵³ Rusya Gürcistan'a müdahale edip Osetya ve Abhazya'nın bağımsızlığını tanımış ve Kırım'ı işgal edip Suriye'ye müdahale etmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Rusya, dışarıda olduğu gibi kendi iç işlerini de tahkim etmeye devam etmektedir. Merkezi kuvvetlendirerek kendi atadığı Rus devletinde etkin roller oynamış devlet yetkilileri ile gücünü tahkim etmektedir.

Sonuç

Dağıstan tarihi incelendiğinde görülecektir ki Türk tarihi ve Türk etkisi anlaşılmadan Dağıstan anlaşılacaktır. İskitlerin ve Hunların bu bölgede bulunmuş olmaları Dağıstan'daki Türk izleri bakımından önemlidir. İskit-Pers (İran-Turan), Hazar-Sasani (İran-Turan) savaşlarının burada yapılmış olması Dağıstan tarihinin Türk tarihi ile ilişkisini ortaya koymaktadır. Hazarların Semender ve Belencer gibi başkentleri Dağıstan'da bulunmaktadır. Bu yüzden Hazar Türk İmparatorluğu'nun bölgeye kalıcı etkileri

⁵⁰ Uwe Halbach, Manarshalsaeva, "Dagestan: Russia's Most Troublesome Republic, Political and Religious Developments On The "Mountain of Tongues"", *SWP Research Paper*, Berlin, August 2015, s. 8.

⁵¹ Kılıçoğlu, *a.g.e.*, s. 675.

⁵² Alexey Malashenko, "Magomedislam Magomedov Becomes President of Dagestan", <http://carnegie.ru/2010/02/12/magomedislam-magomedov-becomes-president-of-dagestan-pub-40499>, (Çevrimiçi), 29.03.2018.

⁵³ Saslanbek İsaev, "Dağıstan'da Yeni Dönem ve Rusya'nın Kafkasya Stratejisi", <https://aa.com.tr/tr/analiz-haber/dagistanda-yeni-donem-ve-rusyanin-kafkasya-stratejisi/945176?amp=1>, (Çevrimiçi), 23.10.2017.

olmuştur. Daha sonra gerek Timur, gerek Şirvanşahlar, gerekse Selçuklu ve Kıpçak Türkleri bölgede bulunmuşlar ve Dağıstan'ın çehresini değiştirmişlerdir. Bölge ile daha sonra Osmanlı Devleti çok yakından ilgilenmiş, Dağıstan Şemhallerinin kendi iç işlerinde bağımsızlığı tanınarak dış işlerinde Osmanlı ile birlikte hareket etmesi sağlanmıştır. Bölgenin İslamlaşmasında da yine en büyük etkileri Selçuklu ve Osmanlı Devleti yapmıştır. Kuzey Kafkasya ve Dağı Cumhuriyeti Osmanlı tarafından tanınmış ve Kafkas İslam Ordusu Dağıstan'ı kurtarmıştır. Bu da gösteriyor ki Dağıstan, Türk devlet anlayışı tarafından çok önemli bir konumdadır. Günümüzde Dağıstan halkları ve Türkiye arasında çok yakın bağlar bulunmaktadır. Dağıstan'da yaşayan Kumuk Türkleri, Nogay Türkleri, Azerbaycan Türkleri Dağıstan'ın nüfusunun 5/1'ini oluşturmaktadır. Bu nüfusa ise bölgede kalmış olan Tatar Türkleri, Türkmenler vs. dâhil değildir. Türkçe'nin 1950'li yıllara kadar etkin dil olduğu bilinmektedir. Daha sonraki gerek göç politikaları gerekse dil politikaları sonucu Türkçenin etkisi azalmıştır. Ama Dağıstan'da hala Türk kimliğinin ve Türkçenin etkisi sürmektedir.

Kafkasya'nın geçit vermez Kafkas Dağları'nın Doğu-Batı yönlü Hazar Denizi'nden Karadeniz'e kadar uzanması, bölgeyi uzun yıllar stratejik bir korunma, saklanma ve geçit noktası konumuna yükseltmiştir. Tarih boyunca çeşitli kavimlerin geçiş yolu üzerinde bulunması ve taşıdığı jeostratejik konumundan dolayı Asya'yı Avrupa'ya, Ortadoğu'yu Rusya'ya bağlayan tek yol üzerinde bulunması Kafkasya'yı ve Kafkasya özelinde Dağıstan'ı çok önemli noktaya taşımaktadır. Tarihteki büyük devletlerin kapışma sahası olan Dağıstan halen büyük güçlerin üzerinde oyun oynadığı bir yerdir. Rusya'nın en hassas bölgesi durumunda bulunan Çeçenistan ve Dağıstan, hem petrol üretimi bakımından, hem enerji geçiş noktaları açısından kritik bir öneme sahiptir. Hem nüfus bakımından, hem coğrafi alan bakımından Dağıstan Kuzey Kafkasya'nın en önemli bölgelerinden biridir. 1864'te 300 yıllık mücadele sonucu Kuzey Kafkasya'nın Ruslarca işgal edilmesinin ardından 1875'te Buhara, 1876'da Hive işgal edildikten sonra, Türkmen bölgelerinin işgal edilmesi ile birlikte tüm Türkistan Ruslarca işgal edilebilmiştir. Kafkasya bu yönüyle düşünüldüğünde Türkistan'ın da kapısıdır. Türkistan Türklüğü içinde Dağıstan çok önemli bir konumda bulunmaktadır. Hazar Denizi'ne kıyısı bulunan Kazakistan, Türkmenistan ve bu devletlerin arkasında bulunan Türk devletleri açısından da Dağıstan batıya açılan bir geçiş kapısı olabilir. Tüm bunlar bir arada düşünüldüğünde hem Türk tarihi, hem Dünya Türklüğü, hem de Türkiye için Dağıstan çok önemli bir ülkedir. Bu yüzden Türkiye Rusya'ya bağlı olan Dağıstan ile Rusya'yı da dikkate alarak daha iyi ilişkiler geliştirmelidir. Bölgede Türkler ve Türkçe ile ilgili yapılacak çalışmalar Türkiye'yi beklemektedir. Dağıstan'ın Avar, Dargi, Tabasaran, Lezgi vs. halklarının da Türkiye ile yakın bağları bulunduğundan Dağıstan'da Türkiye için birçok imkân bulunmaktadır. Türkiye'nin tarihi tecrübeleri ve Dağıstan'ın yaşadığı sorunlar düşünüldüğünde, Türkiye'nin bu konuda önemli işler üstlenebileceği görülür.

Kaynaklar

ASKER, Ali: "Halklar ve Diller Labirenti Dağıstan", *Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu Türk Dilli Halklar, Türkiye İle İlişkiler*, (Ed.: Erhan Büyükkakıncı - Eyüp Bacanlı), Atatürk Kültür Merkezi, İstanbul 2012.

BERZEG, Sefer: *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti*, Cilt: I, Birleşik Kafkasya Derneği Yayınları, İstanbul 2003.

BEŞTOY, Mustafa: "Kuzey Kafkasya'da Milli Cumhuriyetin Kuruluşu", *11 Mayıs 1918 Şimali Kafkasya'nın İstiklali*, Kuzey Kafkasya Türk Kültür ve Yardım Derneği Yayınları: 3, İstanbul 1965.

BİÇE, Hayati: *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991.

BUDAK, Mustafa: "Şeyh Şamil", *DİA*, Cilt: XXXIX, İstanbul 1993.

BUNİYATOV, Musa Ziya: "Dağıstan", *DİA*, Cilt: VIII, İstanbul 1993.

EREL, Şerafeddin: *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1961.

GÖKÇE, Cemil: *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, İstanbul 1979.

HALBACH, Uwe, ManarshaIsaeva: "Dagestan: Russia's Most Troublesome Republic, Political and Religious Developments on the "Mountain of Tongues"", *SWP Research Paper*, Berlin, August 2015.

HANULIAK, Juraj: "Dagestani Security Paradigm in the View of Historical Perspective", *Slovak Journal of Political Science*, Volume: 15, No: 1, 2015.

İPEK, Nedim: "Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: XX, İstanbul 1997.

İSAEV, Saslanbek: "Dağıstan'da Yeni Dönem ve Rusya'nın Kafkasya Stratejisi", (Çevrimiçi), <https://aa.com.tr/tr/analiz-haber/dagistanda-yeni-donem-ve-rusyanin-kafkasya-stratejisi/945176?amp=1>, 23.10.2017.

KARAKÖSE, Nejdet: *Afrika Grupları Komutanı Kafkas İslam Ordusu Komutanı Sütluçe Fabrikasının Sahibi Nuri Paşa (Killigil)*, Ötüken Yayıncılık, İstanbul 2012.

KILIÇOĞLU, Gökmen - KEKEVİ, Serkan: "Kuzey Kafkasya Otonom Cumhuriyetlerinin Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkisi", *Değişen Dünya'da Türkiye'nin Önemi, Uludağ Üniversitesi 1. Ulusal Genç Bilim Adamları Sempozyumu*, 6-7 Mayıs 2004.

KILIÇOĞLU, Gökçe - PELER, Y. Abdurrazak: "XX. Yüzyılın Başında Gönüllü Bir Türkleşme Örneği Olarak Dağıstan", *Karadeniz Araştırmaları*, Bahar 2015.

KİSRİEV, Enver - WARE, Robert Bruce - ROERİCHT, Ute- PATZELT, Werner J.: "Political Islam in Dagestan", *Europe-Asia Studies*, Cilt: 55, Sayı: 2, Taylor & Francis Ltd., Mart 2003.

MALASHENKO, Alexey: "Magomedsalam Magomedov Becomes President of Dagestan", (Çevrimiçi), <http://carnegie.ru/2010/02/12/magomedsalam-magomedov-becomes-president-of-dagestan-pub-40499>, 29.03.2018.

